

УДК 159.98

Мась Н. М. науковий співробітник відділу військово-гуманітарних наукових досліджень науково-дослідного центру, Військовий інститут Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ АНАЛІЗ УМОВ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВИХ ПСИХОЛОГІВ НА ОСНОВІ КОМПЕТЕНТІСНОГО ПІДХОДУ

В статті доведена необхідність переходу від авторитарної до особистісно орієнтованої моделі навчання курсантів, що буде сприяти підвищенню якості професійної підготовки майбутніх військових психологів. Особистісно орієнтоване навчання дозволить значною мірою уникнути недоліків шляхом перенесення мети навчання з оволодіння знаннями, навичками й уміннями на формування особистості майбутнього військового фахівця на основі компетентісного підходу шляхом цілеспрямованої реалізації комплексу її задатків, здібностей та інших індивідуально-психологічних властивостей.

Ключові слова: професійна компетентність, військовий психолог.

Актуальність проблеми. Проблеми професійної підготовки практичних психологів для різних сфер соціальної та виробничої діяльності людей визначається рядом обставин як організаційного так і змістовно-методичного характеру.

Різкі політичні та економічні зміни в нашій країні викликають необхідність не лише в якісних змінах підготовки фахівців, але й підготовку нових спеціальностей, які не входили в реєстр кадрового забезпечення декілька років тому. До таких з повним правом можна віднести професію військового психолога.

Організація психологічної служби в системі освіти, бізнесу, торгівлі, спорту, виробництві, юридичній та багатьох інших сферах вимагає нової системи підготовки практичних психологів. На етапі реформування Збройних Сил ці задачі стоять і перед навчальними закладами, які готують військових спеціалістів гуманітарного профілю. Їх рішення залежить не лише від організаційних складових, але й від розробки теоретичних, методичних основ підготовки психологів. Проблема підготовки практичних психологів гостро обговорюється і теоретиками і практиками. Висуваються нарікання на адресу навча-

льних програм, висловлюються сумніви в доцільності функціональних обов'язків психологів, називаються основні протиріччя в змісті діяльності практичних психологів. Практика навчання психологів без визначеної спеціалізації в сфері майбутньої діяльності приводить до того, що вони можуть бути добре підготовлені теоретично, а практично не вміють включитися в специфічні проблеми майбутньої діяльності. Саме тому, вища школа повинна визначитися в стратегії навчання та виховання майбутніх фахівців з позицій ціннісно-смислової сфери особистості і створення оптимальних умов для цього. В повній мірі вищевказані проблеми стосуються і професійної підготовки майбутніх психологів системи Збройних Сил.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В професійній освіті на сучасному етапі відбувається зміщення централізації з нормативних складових трудової діяльності людини, визначаються вимоги до змісту його професійної підготовки, до розвитку професійного самовизначення свідомості суб'єкта діяльності, його смислових цінностей, особистісних якостей (Бодальов А.А., Вершаловський С.Г., Климов Е.А. та інші) [2, 3]. Необхідність виходу за межі вузько технологічного розуміння професійної діяльності психолога в сферу його особистісного розвитку багато в чому визначено зміною соціальних стереотипів та нових соціокультурних тенденцій. Особлива увага приділяється стратегії професійної освіти з позиції ціннісно-смислової сфери особистості.

Все частіше автори вказують на те, що центральний шлях до вдосконалення професійної освіти на всіх етапах, знаходиться в просторі формування базових психологічних структур, котрі забезпечують оволодіння і володіння студентами відповідним науково-практичним змістом. Розвиток цих базових структур, звісно, проходить на деякому предметному матеріалі, але суть полягає в тому, що відбір цього змісту слід вести не лише в руслі відповідного навчального предмету, але й в руслі становлення психологічних, пізнавальних базових структур особистості. Наприклад, таких як навчальна мотивація, цілеспрямованість, рефлексивність, креативність, критичність мислення, моральні установки, інтелектуальні здібності, комунікативні вміння й навички, індивідуальний стиль діяльності, професійна суб'єктність в цілому. Г.В. Акопов пише про те, що в методах викладання любого вузівського предмету повинно пройти посилення зусиль, спрямованих на саморозвиток професійної свідомості особистості.

Сучасна психологія та педагогіка володіє чіткою методологією та верифікованими технологіями організації розвиваючого навчання. Наприклад, діяльнісний підхід засобами поетапного формування розумових дій, розроблених в наукових школах А.Н. Леонтьєва, П.Я. Гальперина, В.В. Давидова та інших. Особливе значення має навчання не варіантам предметної системи, а компетентісний підхід до оволодіння майбутньою професією, який дозволить бачити “очима загального” все часткове, причому не лише в навчальній, предметній галузі, а в цілому в професійній сфері та житті.

Аналізуючи інноваційні технології вузівського навчання Т.І. Чиркова виділяє особливу групу методів, націлених на розвиток інтелектуальної діяльності студентів. Наприклад, здійснення професійного навчання на основі когнітивних карт предметних дисциплін. Це допомагає виникненню у майбутнього фахівця внутрішнього плану дій, його глибокого осмислення, оцінки наслідків, передбачення результатів на майбутнє. Внутрішні дії позбавляють людину від імпульсивності в поведінці та діяльності. Психологічна наука і практика накопичила досить багатий матеріал в плані створення умов когнітивного розвитку людей в процесі профільного навчання, їх творчого потенціалу. Вже всім стало зрозуміло, що репродуктивний шлях засвоєння готової інформації мало ефективний в становленні високої готовності спеціаліста. Однак домінування лекційно-семінарських методів навчання студентів продовжується по сьогоднішній день, не дивлячись на постійну критику. Причина цього, на думку деяких дослідників, криється не лише в недостатній розробці нових дидактичних технологій вузівського навчання, але й в небажанні більшості студентів входження в формат самостійного, активного творчого навчального процесу. Це зумовлено звичкою до репродуктивного методу засвоєння знань в системі шкільного навчання, а зміна любого стереотипу пов'язана з негативним емоційним настроєм. Уникання проблемного навчання студентами пов'язано проявом їх психологічного захисту від когнітивної невизначеності, що є обов'язковою складовою такого типу навчання [10].

Крім того навчання, в рамках репродуктивної, авторитарної управлінської моделі взаємодії з викладачами, хоча й створює деяку напругу та тривогу, але не потребує від студентів максимальних затрат енергії, додаткового часу та переживань постійної концентрації

на навчальних задачах, поглину тості науковими та професійними ідеями.

Вивчення відношення студентів до дидактичних форм навчання доводить необхідність у викладанні будь-якої дисципліни створення умов для розвитку мотиваційного компоненту творчої діяльності, розуміння студентами того, що репродуктивна частина дисципліни це тільки початок професійного становлення, а не її системоутворююча частина [3; 5].

Сучасні вимоги до якості вищої освіти включають переосмислення, іншу оцінку когнітивного компоненту навчання студентів. В будь-якій навчальній дисципліні знання повинні бути систематизовані в просторі суб'єкт-об'єктного відношення до майбутньої професійної діяльності фахівця. Навчання повинно бути направлено на виникнення учбових установок, при яких відношення студентів до знань включало б прагматичну орієнтованість. Знання потрібні студенту не самі по собі (для складання екзаменів та отримання диплому), а для рішення практичних завдань двох видів: творчого оволодіння навчальною дисципліною, а також "вмонтування" цих знань в структуру майбутньої діяльності, як складового компоненту професійної компетентності [4; 6; 7].

Навчальних процес у вузі по своїй суті повинен мати максимальну прагматичну спрямованість. Але справа в тому, що студенти включені епізодично в сферу майбутньої професійної діяльності, по закону зниження мотивації при відстроченому підкріпленні, поверхнево та енергетично ослаблено реагують на декларування про майбутню професійну значимість тієї чи іншої навчальної дисципліни. Найбільш продуктивними з психологічної точки зору є шлях розвитку прагматичного відношення студентів до отримання знань через формування звичок та навичок творчого навчання, через подолання негативного небажання студентів в процесі навчання здійснювати самостійний навчальних пошук та вибір в просторі когнітивної невідзначеності. У них повинна виникнути потреба звільнення від репродуктивного присвоєння знань, вмін на навичок [13; 14].

Висловлені ідеї не є новими. Проблема полягає в тому, що до цих пір вони не знаходять широкого впровадження в практику вузівського навчання.

По-перше, їх реалізація економічно більш витратна, потребує додаткового навчального часу, нових інформаційних ресурсів, нового

технічного навчального інструментарію, розробка інноваційної дидактичної технології.

По-друге, творчо-діяльнісний формат професійної підготовки студентів може бути ефективним на основі розвинутих в школі когнітивних, мотиваційних структурах навчальної діяльності.

По-третє, новий формат професійної підготовки вступає в протиріччя з традиційною оціночною діяльністю в вузі та потребує її докорінної зміни, а науковообґрунтованих принципів і точних критеріїв оцінки якості готовності спеціалістів, нажаль, поки не розроблено. Не найкращим чином організована і процедура такого оцінювання в вузівській освіті.

Також у вузі повинна домінувати психологічно обґрунтована позиція викладача – відмова від “адміністративно-опікунського контролю” за якістю знань студентів, надання їм можливості самим свідомо та відповідально зайнятися оцінюванням своїх досягнень. Для цього кожна навчальна дисципліна супроводжується чітким алгоритмом самооцінювання засвоєних студентами програмних знань, вмінь та навиків [11].

Останнім часом все частіше говорить про значення теоретичних знань для практичних психологів. Усвідомлення фундаментальних методологічних положень науки сьогодні особливо гостро відбувається, можливо тому, що наслідки практичної діяльності залежить від тих теоретичних позицій, на основі яких вони відбудовуються. Майбутнім психологам життєво необхідні науково-обґрунтовані технології, чітке визначення психологічних законів, так як їм доводиться безпосередньо розраховуватися за похибки або помилки психологічної науки [12].

Психологічна теорія, потрапляючи в простір практики, набуває нового звучання, іншого осмислення. І.В. Дубровіна пише про те, що більшість понять, що розкривають закономірності психіки людини, в практичній психології “навантажуються новим змістом”. Давно відома істина про триєдність “теорія, експеримент, практика” на сучасному етапі потужно заявила про необхідність пропорційного співвідношення всіх складових у підготовці психологів.

В останнє десятиріччя в навчанні психологів спостерігається деякий уклін в бік запитів практики за рахунок загальної теоретичної підготовки, що порушило триєдність в професіоналізмі психологів. Як відмічає більшість авторів, сучасна стратегія проб та помилок в

технологіях, захоплення різного роду психотехніками, розваги з тренінгами без глибокого теоретичного осмислення їх можливостей та наслідків минає. В практичній психології “немовлячий” професіональний період маніпулювання і людьми і знаннями змінюється дорослішанням з його відповідальністю. Все зрозумілішим стає необхідність визнання того, на основі яких теоретичних парадигм здійснюється робота психолога [8].

Другим компонентом вузівського навчання, не менш важливим чим теоретичний є практичний, який також потребує розробки нової стратегії здійснення. Сучасні соціально-економічні умови вимагають перегляду стратегії практичної підготовки психологів. Справа в тому що більшість керівників цікавить не стільки теоретична обізнаність психологів, а те, що конкретно вони вміють роботи, їх уявлення про те, як ці знання застосувати, чим конкретно займатися при рішенні тих чи інших проблем на своєму робочому місці. Відсутність цих вмінь заважає починаючому психологу орієнтуватися на початку самостійної діяльності, не дозволяє грамотно подати себе як фахівця, чітко визначити посадові обов’язки, а також чітко планувати свою майбутню діяльність. В процесі навчання психологів у вузі повинна бути організована спеціальна підготовка по виробленню подібних професійних навичок і вмінь [15].

Однім із завдань вузу, поряд з формуванням гармонійно розвинутої особистості постає завдання сформувати професійно підготовленого фахівця. В такому випадку особистість розглядається як суб’єкт соціальних стосунків та активної діяльності. Тому на думку Нечаєва С.А. структура особистості професіонала складається з професійної спрямованості, професійної компетентності, професійно важливих якостей, професійно значимих психофізіологічних властивостей. В такій моделі однією із основних підструктур суб’єкта діяльності є професійна компетентність. Безумовно, без формування професійної компетентності неможливо підготувати професіонала.

За міркуваннями В.М. Карандашева, професійна компетентність включає в себе професійні знання, уміння, навички і здібності. Професійна компетентність характеризується також діапазоном професіональних можливостей, досконалим володінням інструментарієм, прийомами та технологіями професійної діяльності. Вона проявляється у творчому характері його діяльності, в активному пошуку нова-

торських підходів та інноваційних технологій, власній ініціативі і професійній комунікабельності.

Професійні знання охоплюють не лише знання з психології, але й певну сукупність знань різноманітних областей наук.

Професійні вміння предопределяють успішність практичного психолога, його здібність застосовувати психологічні знання на практиці.

Професійні навички це професійні дії, що дають змогу психологу легко та впевнено виконувати роботу.

Під час навчання курсанти проходять крізь різноманітні види практик. Кожний вид практики має свою конкретну задачу – підготувати фахівця, що має не лише конкретний запас знань, умінь і навичок, але й здатного їх, отримавши, швидко використовувати на практиці.

Мета практичної підготовки для всіх спільна – формування здібностей, що включають процеси використання засвоєних раніше різноманітних знань. З нашої точки зору, практика сприяє підвищенню професійної майстерності курсантів, набуттю навичок управлінської, організаторської, діагностичної, колекційної та виховної роботи. Вона допомагає майбутньому психологу реалізувати свої особистісні особливості, проявити ініціативу, творчість.

Велике значення для підготовки курсантів до практики мають активні форми навчання: ділові, рольові, організаційно-діяльнісні ігри, під час проведення яких курсанти у співпраці з викладачем виконують типові учбові задачі, що направлені на закріплення конкретного лекційного матеріалу.

Професійна підготовка майбутнього психолога немислима без оволодіння загально професійними практичними навичками. Освоєння загально професійних навичок відбувається в період учбових практик, які являють собою виконання комплексних учбових задач, що передбачаються окремою програмою.

Організація навчання психологів має ряд специфічних особливостей, на основі яких повинна бути розроблена програма становлення професійної підготовки майбутніх військових психологів.

Програма повинна складатися з декількох структурних складових:

1. Організації навчально-виховної роботи з курсантами, що навчаються за спеціальністю “психолог”.

2. Використання інтерактивних методів навчання в процесі оволодіння ними державного стандарту навчальних програм (тренінги та інш.)

3. Ділових ігор як засобу підготовки майбутніх психологів до професійної діяльності в екстремальних ситуаціях.

4. Включення курсантів в науково-дослідну роботу та в діагностичну діяльність.

Основним методологічним принципом в розробці формуючої програми для нас є положення про те, що професійна підготовка психолога – це активне, максимальне включення курсанта в своє професійне становлення. Цей принцип представлений в наших розробках з метою організації спрямованості навчальної діяльності не на репродуктивну сторону засвоєння інформаційного змісту, а на самостійний пошук шляхів реконструювання предметного ресурсного змісту. Така організація професійного навчання дозволяє зробити процес підготовки майбутнього психолога цілеспрямованим не тільки на професійне, але й на особистісне зростання [11].

Другим з основних методологічних принципів професійного навчання є принцип єдності свідомості та діяльності, розробленої в психології (В.П. Давидов, А.Н. Леонтьев, С.Л. Рубінштейн, В.В. Рубців та інші). Цей принцип пропонується реалізувати в програмі організації навчальної діяльності методами ділових ігор, різних видів практики та інш [1; 9; 11].

Третьою методологічною основою розробки формуючої програми навчання став принцип компетентно-орієнтованого навчання, сформульований в останні десятиріччя психолого-педагогічною освітою.

Цей принцип дозволить в програмі виділити ключові компетенції, які повинні виникнути у курсантів – майбутніх психологів. Серед них: комунікативна компетенція, операційно-діагностична компетенція, операційно-інформаційна, нормативно-правова компетенція, операційно-оціночна рефлексивна компетенція [6-7].

Висновок. Отже, компетентно-орієнтований підхід дозволить зробити процес підготовки майбутнього психолога спрямованим не тільки на професійне, але й на особистісне зростання. Причому, така модель допоможе знайти шляхи подолання основних протиріч в підготовці майбутніх психологів для Збройних Сил України, таких як: протиріччя між професійними та особистісними ціннісними орієнта-

ціями; між професійним та особистісним розвитком; між теоретичною та практичною готовністю до здійснення майбутньої діяльності в системі Збройних Сил.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Барабанщиков А.В., Давыдов В.П., Феденко Н.Ф.* Основы военной психологии и педагогики: Учебное пособие для студентов пединститутов / Под ред. А.В.Барабанщикова. – М.: Просвещение, 1988. – 271 с.
2. *Бодальов А.А.* О взаимосвязи общения и отношения // Вопросы психологии. – 1994. – №1. – С. 20– 23.
3. *Вершоловський С.Г.*, Андрогіка як наука та навчальний процес. Проблеми формування андагогічної компетентності спеціалістів післядипломної освіти// Матеріали другої міжнародної науково-практичної конференції кафедри педагогіки та Андрагогіки(19 – 21 квітня 2002 р.). –СПб.: Санк – Петербурзький університет педагогічної майстерності, 2002 р. – С. 7-9.
4. *Вітковська О. І.* Професійне самовизначення як життєва проблема особистості // Педагогіка і психологія. –1998. – №3. – С. 171-179.
5. *Дорошенко О.В.* Актуальні аспекти особистісної підготовки майбутніх психологів: //Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного інституту ім. П.Д.Осипенко. – Бердянськ: БДПІ, 2000. – № 2. – 187 с.
6. *Зеер Э.Ф.* Психолого-дидактические конструкты качества профессионального образования // Образование и наука. –2002. –№ 2– С. 9-11.
7. *Зимняя И.А.* Социальная работа как профессиональная деятельность //Социальная работа. – 1992. – № 2. –С. 6-8.
8. *Коломінський Н.Л.* Особистісно – діяльнісний підхід як методологічний принцип професійної підготовки практичного психолога //Матеріали Всеукраїнської конференції "Психолого – педагогічні засади професійного становлення особистості практичного психолога і соціального педагога в умовах вищої школи" (26-28 вересня 2003 р.). – Тернопіль: ТДУ, 2003. – С. 10-17.
9. *Леонтьев А.Н.* Деятельность. Сознание. Личность. – М.: Политиздат, 1977. – 304 с.

10. Маслоу А. Мотивация и личность / Пер. с англ. Т. Гутман, Н. Мухина. – СПб.: Питер, 2003. – 351 с.
11. Мась Н.М. Актуальні проблеми формування професійно важливих якостей майбутніх військових психологів // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2007. – № 15. – С. 107-109.
12. Пов'якель Н. І. Професійна рефлексія психолога-практика. // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. - № 6-7. – С. 3 – 6.
13. Смирнов А.Н. Особенности условий подготовки практических психологов в зависимости от их профессиональной специализации: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. – Н. Новгород: РГБ, 2007 – 179 с.
14. Сулова Г.А., Ленков С.В., Салимов Р.М. Концептуальные аспекты проблемы формирования профессионально-значимых качеств в процессе многоуровневой непрерывной подготовки и переподготовки авиационных специалистов // Сборник научных трудов Авиационного института Вильнюсского технологического университета им. Гедиминаса.–Вильнюс, –2000. – № 5. – С.148 – 151.
15. Тітяєв В.М. Психолого-педагогічні основи впровадження та функціонування особистісно орієнтованого навчання курсантів у вищому військово-морському навчальному закладі // Сучасні тенденції та перспективи розвитку освіти і науки у вищих навчальних закладах України. Матеріали всеукраїнської науково-теоретичної конференції (14-16 березня 2006 р.). – Хмельницький: НАДПСУ, 2006. – С. 154-155.

<http://nuczu.edu.ua/>